

**УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
В КОНФЛІКТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ (1905-1914 рр.)**

Мультикультурність сучасного світу робить актуальними дослідження історичного досвіду співіснування культур. Початок *«епохи націоналізму»*, період переходу від традиційного до індустріального суспільства, характеризувався співіснуванням різних культур у рамках спільнот, з яких конструювалися модерні нації. Прикладом подібної *«мультикультурності»* були недержавні нації Центрально-Східної Європи, які склалися з вестернізованих бюрократії, буржуазії й інтелігенції та традиційного селянства. Особливістю становища українського селянства Правобережної України на початку ХХ ст. було включення селян у становлення двох конкурентних національних проектів, - російського та українського.

Українське селянство Правобережної України початку ХХ ст. досліджувалося в радянській і сучасній українській історіографії. У радянській історіографії українським селянам початку ХХ ст. була присвячена монографія М.Лещенка про селянські виступи в 1905-1906 р. [1]. У сучасній історіографії відзначимо праці Ю.Присяжнюка та О.Михайлюка. У монографії Ю.Присяжнюка етнографічний матеріал другої половини ХІХ - початку ХХ ст. розглядається крізь призму теорії ментальності [2]. Проблемі участі українських селян у становленні української нації відведений окремий розділ цієї праці, у якому селяни представлені як носії етнічної ідентичності, що ототожнюється автором з національною ідентичністю, але процеси націотворення в монографії не описуються [2, с.501-539]. У монографії О.Михайлюка українські селяни розглядаються як *«уявлена спільнота»*, сконструйована бюрократами та інтелігенцією, що зберігала свою етнічну ідентичність завдяки традиційному, *«антимодерному»*, характеру селянського способу життя [3, с.42, 194-196].

Концепція *«національних проектів»* є конкретизацією в історичній науці *«конструктивістської»* концепції нації Б.Андерсона [4]. Нація, згідно з концепцією Б.Андерсона, подібно до інших великих соціальних груп, є *«уявленою спільнотою»*, що твориться національною елітою, бюрократами та/або інтелектуалами-націоналістами. Концепт *«національний проект»*,

як позначення теоретичної й практичної діяльності національних еліт у процесах націотворення, в історіографії історії Російської імперії використовували Р.Шпорлюк та О.Міллер [5; 6].

Під «національним проектом» ми розуміємо діяльність національної еліти з трансляції модерних дискурсів серед певної етноконфесійної та/або етносоціальної групи. Керівною стратегією національного проекту є спрямованість його агентів на конструювання нації за єдиною моделлю. Класифікацію націй здійснив Е.Сміт, який виділяв типи «республіканської нації», «ієрархічної нації» та «нації, заснованої на заповіті», а також поєднання різних типів [7, с.107-206]. Виходячи з цього, ми визначаємо такі моделі конструювання нації, які могли поєднуватися: 1. Республіканська нація; 2. Ієрархічна нація; 3. Клерикальна нація; 4. Секулярна нація.

Завдання нашої праці такі: 1) проаналізувати соціокультурне становище українського селянства Правобережної України на початку ХХ ст.; 2) охарактеризувати участь селян у політичних процесах Першої російської революції (1905-1907 рр.); 3) визначити місце українських селян у російського функціонуванні та українського національних проектів.

Українське селянство Правобережної України належало до традиційного суспільства та було носієм традиційного типу свідомості. Традиційна свідомість характеризується такими ознаками: 1. Процес мислення обмежується практичним досвідом, відтворюючи відомі ситуації; 2. Індивід відчуває себе об'єктом дій надприродних, божественних, сил; 3. Індивід виділяє себе зі спільноти, але не протиставляє власні інтереси груповим інтересам; 4. Індивід прагне соціального престижу серед своєї спільноти [8, с.127-130].

Етнографічні дослідження другої половини ХІХ ст. виявили традиційний тип свідомості в українських селянах Правобережжя. Типовий українець («малорусс») характеризувався П.Чубинським, з одного боку, як апатичний побожний мрійник, нездатний до раціональної економічної діяльності, з іншого боку, як індивідуаліст, для якого дружні й сусідські відносини такі ж важливі, як і сімейні зв'язки [9, с.346-357]. Характеристика українського селянського світогляду відповідає типу традиційної свідомості: селяни Правобережжя існували в замкненому світі громади родичів і сусідів. Відтак для того, щоб включити українських селян у процеси націотворення, національним елітам потрібно було, з одного боку,

залучити селян до сучасної масової культури, з іншого боку, апелювати до традиційних символів і цінностей селянської спільноти [10, с.72-88; 11, с.71-76].

Перша російська революція зробила селян учасниками політичних процесів початку ХХ ст. Відгуком селян на революційні події, які знищили традиційний порядок життя, були виступи проти поміщиків у 1905-1906 рр. та участь у єврейських погромах у жовтні 1905 р., після виходу Маніфесту 17 жовтня 1905 р. Починаючи із січня 1905 р., селяни влаштовували страйки, відмовляючись працювати в маєтках, підпалювали панські господарства та нападали на поміщицькі економії, протестуючи проти праці на маєтках батраків з інших місцевостей [1, с.102-263]. Однак у радянській історіографії перебільшувався непримиренний характер селянських виступів. Адже нерідко селяни й поміщики йшли на компроміс: поміщики погоджувалися підняти зарплатню селянам, які працювали в маєтках [12, арк.7-8]. У єврейських погромах селяни брали участь під впливом повідомлень і чуток про безпорядки в містах. Так, 21 жовтня 1905 р. в Умані відбувся погром, який спустошив старий район міста, Старий базар. Наступного дня натовп селян з околиць сіл намагався увійти до міста. Селяни були зупинені військами на мосту. Але в той самий час мостом почала рухатися єврейська маніфестація. Селяни, обурені побаченням, прорвали поліцейні кордони, знесли єврейську маніфестацію, вдерлися в місто та розгромили новий район міста, Новий базар [13; 14].

Російський національний проект постав як реакція на революційні події 1905 р. Російською національною елітою на Правобережній Україні були регіональна бюрократія, російське поміщичтво й права громадськість (монархічна інтелігенція, яка представляла інтереси поміщичтва), та православне духовництво. Керівною стратегією російського проекту було конструювання модерної нації за моделлю клерикальної ієрархічної нації з українських селян, адресатів проекту, частини «великого російського народу», - росіян («великоросів»), українців («малоросів») і білорусів. Практики націотворення в російському проекті були такі: 1) виборчі кампанії (починаючи з виборів до Другої Думи); 2) політичні партії (насамперед, Почаївський відділ Союзу російського народу); 3) церковні братства (з 1914 р. під егідою місцевої адміністрації) [15; 16]. Реорганізація церковних братств у 1914 р. свідчила про неефективність діяльності правої громадськості та православного

духівництва щодо включення селян до російського проекту, що обумовило пряме втручання місцевої адміністрації.

Український національний проект як проект масового націотворення постав унаслідок революційних подій 1905 р. Українською національною елітою була українська інтелігенція. Керівною стратегією українського проекту було конструювання модерної нації за моделлю секулярної республіканської нації з українських селян, адресатів проекту. Практики націотворення в українському проекті були такі: 1) національна преса (газети «Громадська думка» і «Рада», «Село» і «Засів»); 2) культурно-просвітницький рух (насамперед, мережа «Просвіт»); 3) комеморативні заходи (відзначення п'ятдесятих роковин смерті Т.Шевченка в 1911 р. та сотих роковин народження поета в 1914 р.); 4) кооперативний рух. Позаяк український проект був суперником російського проекту, національні практики українського проекту зазнавали репресивних дій з боку бюрократії, спровокованих українофобськими кампаніями правої громадськості. Під впливом українофобських кампаній були закриті «Просвіти» на Правобережжі та зріване відзначення ювілею Т.Шевченка в лютому 1914 р. [17, арк.28-33; 18, с.80-81, 313-318].

Таким чином, українське селянство Правобережної України було адресатом двох національних проектів, - російського та українського проектів, - які не були ефективними щодо включення селян у конструювання модерних націй. Чинником неефективності російського проекту була закритість російської національної еліти від вихідців з українського селянства. Неефективність українського проекту обумовлювалася такими чинниками: 1) нечисельність української еліти, яка обмежувалася інтелігенцією; 2) секулярний характер українського проекту, що перешкоджало апеляції української інтелігенції до традиційних символів і цінностей українських селян; 3) репресивна діяльність місцевих органів влади проти українського проекту.

1. *Лещенко М.Н.* Українське село в революції 1905-1907 рр. / М.Н.Лещенко. - К.: Наукова думка, 1977. - 360 с.

2. *Присяжнюк Ю.П.* Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX - початку XX ст. / Ю.П.Присяжнюк. - Черкаси: Вертикаль, 2007. - 638 с.

3. *Михайлюк О.В.* Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси: Монографія / О.В.Михайлюк. - Дніпропетровськ: Вид-во «Інновація», 2007. - 456 с.

4. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон; [пер. з англ. В.Морозов]. - К.: Критика, 2001. - 272 с.

5. *Шпорлюк Р.* Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Роман Шпорлюк; [пер. з англ.] // Сучасність. - 1996. - №11. - С.74-87; №12. - С.53-65.

6. *Миллер А.И.* «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века) / А.И.Миллер. - СПб.: Алетейя, 2000. - 260 с.

7. *Сміт Е.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д.Сміт; [пер. з англ. П.Тарашук]. - К.: Темпора, 2009. - 312 с.

8. *Миронов Б.Н.* Историк и социология / Б.Н.Миронов. - Л.: Наука, 1984. - 174 с.

9. *(Чубинский П.П.).* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные П.П.Чубинским / (П.П.Чубинский). - СПб.: Б.и., 1877. - Т.VII. - Выпуск 2. - Ч.III: Малоруссы Юго-Западного края. - С.342-609.

10. *Геллнер Е.* Нації та націоналізм; Націоналізм / Ернест Геллнер; [пер. з англ. Г.Касьянова]. - К.: Таксон, 2003. - 300 с.

11. *Сміт Е.* Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт; [пер. з англ. М.Климчука, Т.Цимбала]. - 2-ге вид., стереотип. - К.: Ніка-Центр, 2009. - 320 с.

12. Державний архів Російської Федерації, ф.102, оп.236 (II відділення), спр.9, ч.6.

13. Умань // Киевлянин. - 1905. - №300. - 30 октября. - С.3.

14. Погром в Умани // Киевские отклики. - 1905. - №295. - 3 ноября. - С.5.

15. *Лузин Н.* Возрождение братств Юго-Западного края и царская к ним милость / Н.Лузин // Киевские епархиальные ведомости. - 1914. - №8. - Часть неофициальная. - С.173-184.

16. Торжественное открытие Св. Владимирского епархиального братства в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. - 1914. - №4. - Часть неофициальная. - С.86-87.

17. Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф.442, оп.639, спр.797.

18. *Чикаленко Є.* Щоденник (1907-1917) / Євген Чикаленко. - К.: Темпора, 2004. - Т.1. - 428 с.